

2. ექვთიმეს ბერძნულად ზუსტად უთარგმნია ქართული „ბალავარიანის“ B რედაქცია. მაგრამ შემდგომში იგი გაუმეტაფრასებათ. მეტაფრასული ბერძნული რედაქციის ავტორი შესაძლებელია იყოს თვით სვიმეონ მეტაფრასი (48, გვ. 66 — 68).

ამგვარად, ექვთიმეს ავტორობას ეჭვმიუტანლად ადასტურებს სამი არგუმენტი (66, გვ. 209 — 210): 1. XI საუკუნის ბერძნული ცნობა. „ვარლამისა და იოსაფის“ ერთ-ერთი უძველესი ბერძნული ხელნაწერი, რომელიც დაახლოებით XI საუკუნის მეორე ნახევრისაა (ინახება ვენეციის წმ. მარკოზის ბიბლიოთეკაში), რედაქციის მთარგმნელად ასახელებს ექვთიმე ათონელს. ამ ცნობას ადასტურებს XV საუკუნის მეორე ბერძნული ხელნაწერი (ინახება პარიზის ნაციონალურ ბიბლიოთეკაში). 2. XI საუკუნის ლათინური ცნობა. XI საუკუნის შუა წლებში ბერძნულიდან ლათინურ ენაზე ითარგმნა „ბალავარიანი“. ჩვენამდე შემონახული ლათინური თარგმანის სათაურშიც იკითხება, რომ ეს თხზულება ბერძნულ ენაზე ექვთიმეს მიერაა თარგმნილი. 3. XI საუკუნის ქართული ცნობა. დიდი ქართველი მწერალი, ექვთიმეს ბიოგრაფი, გიორგი ათონელი ბერძნული „ბალავარიანის“ ავტორად მიიჩნევს ექვთიმეს. ეს თხზულება („იოანესა და ექვთიმეს ცხოვრება“) დაწერილია 1042-44 წლებში და ჩვენამდე მოღწეულია 1074 წლის ხელნაწერით<sup>1</sup>.

#### „აბუკურა“

გიორგი მთაწმიდელის ცნობის თანახმად ექვთიმემ ქართულიდან ბერძნულ ენაზე „ბალავარიანთან“ ერთად თარგმნა „აბუკურაც“. თუ რა ნაწარმოებია „აბუკურა“, ამის თაობაზე მეცნიერებაში აზრთა სხვადასხვაობაა.

თეიმურაზ ბაგრატიონის აზრით, „აბუკურა“ არის ექვთიმეს მიერ ქართულიდან ბერძნულად თარგმნილი საქართველოს მეფის ბაკურის (IV საუკუნე) წიგნი. როგორც ჩანს, ეს აზრი ტრადიციული მოსაზრება უნდა იყოს, რადგანაც თეიმურაზი იქვე სქოლიოში წერს: „ბაკურის მიერ შექმნილ წიგნზე ამბობენ, თითქმის იგი ეგვიპტისა და ასურეთის საოცრებებს და ხელოვნებას შეეხებოდაო“ (15, გვ. 200).

XIX საუკუნის დამლევს ამ საკითხზე აზრი გამოთქვა ისტორიკოსმა დიმიტრი ბაქრაძემ. იგი თუმცა დანამდვილებით არ

<sup>1</sup> ბერძნულ მწერლობაში „ბალავარიანის“ ქართული ლიტერატურიდან შესვლით შეიძლება აიხსნას ის ფაქტი, რომ „ქართული ეკლესია უფრო ადრე აღიარებს იოლასაფს წმიდანად, ვიდრე საყოველთაო მართლმადიდებლური ეკლესია“ (57ა, გვ. 203). ამიტომაც, რომ გიორგი მთაწმიდელი XI საუკუნის შუა წლებში შედგენილ „თთუნში“ შეტანილ საკუთარ, ორიგინალურ საგალობელს იოლასაფზე უკეთებს მინაწერს: „თუ ქართულნი გინდენ — წინარე არიან“ (57ა, გვ. 201); რაც გულისხმობს იმას, რომ იოლასაფი არის არა ბერძნული ეკლესიის, არამედ ქართული ეკლესიის წმინდანი (57ა, გვ. 202).

ამბობდა რა უნდა იყოს ეს „აბუკურა“, მაგრამ მიუთითებდა კი, რომ ექვთიმე ათონელი აპოკრიფული წიგნების საკუთარ ინდექსში, რომელიც მან საქართველოში გამოგზავნა, ასახელებს „აბუკურას“ (7, გვ. 134). როგორც დღეისათვის უკვე გარკვეულად ითვლება, ექვთიმე ათონელი ასახელებს არა „აბუკურას“, არამედ „აპოკრიფას“ ან „აპოკრიფას“. იგი კი უნდა იყოს ერთ-ერთი აპოკრიფული თხზულება, კერძოდ კი „ანდრია სილოსის ცხოვრება“ (23, გვ. 434).

პროფ. ალექსანდრე ცაგარელი „აბუკურაში“ VIII — IX სს. ცნობილი საეკლესიო მოღვაწისა და პოლემისტის თეოდორე აბუკურას ერთ-ერთ ნაწარმოებს გულისხმობდა (162, გვ. XXX). ეს აზრი დააყენებდა მ. ჯანაშვილმა, რომელმაც „აბუკურად“ მიიჩნია თეოდორე აბუკურას ცნობილი ეპისტოლე სომხებისადმი (126, გვ. 63). თეოდორე აბუკურას თხზულებებს ხელავდნენ ამ ძეგლში პ. პეტერსიცი (195, გვ. 216) და დ. ლენგიც (105, გვ. 161).

მ. კახაძე „აბუკურად“ მიიჩნევს ერთ-ერთ თხზულებას, რომელიც ათონის ბერძნულ ხელნაწერებშია დაცული და რომელიც წარმოადგენს სქოლიოებს თეოდორე აბუკურას ერთ-ერთ სიტყვაზე. თხზულების სათაურია „Σχόλια ἀπὸ φανῆς Θεοδώρου τοῦ Μεισιπλεσταίου Ἀβουκαρά καὶ σοφωτάτου καὶ φιλοσόφου τῆν θείαν καὶ ἔξωτερινήν αὐτῶν χρῆσις σοφῆσαντος γράφειν“ (192, ტ. II, ხელნაწერი № 4861). მ. კახაძის მტკიცებით, ეს ხელნაწერი ერთადერთია ათონის მთის მონასტრების 6618 ბერძნულ წიგნს შორის, რომელიც აბუკურას სახელს ატარებს და, ამავე დროს, ეს ხელნაწერი იყო იბერთა მონასტრის ბიბლიოთეკის საკუთრება (20, გვ. 80).

1939 წელს „აბუკურას“ შესახებ ახალი მოსაზრება წამოაყენა პავლე ინგოროყვამ. მისი აზრით, ამ სახელში იგულისხმება აგიოგრაფიული თხზულება „წამება წმიდისა მიქაელისი“ (18, გვ. 118).

კ. კეკელიძე 1951 წელს თვლიდა, რომ „აბუკურაში“ შესაძლებელია იგულისხმებოდეს სხვადასხვა თხზულებანი (24, გვ. 167 — 168):

1. „აბუკურა“ შეიძლება იყოს თეოდორე აბუკურას ერთ-ერთი თხზულება, ან საერთოდ მისი თხზულებანი; 2. შესაძლებელია „აბუკურაში“ იგულისხმებოდეს „მიქაელის წამება“; 3. „აბუკურა“ შეიძლება იყოს ერთი აგიოგრაფიული თხზულება, რომელშიც აღწერილია კპროს ალექსანდრიელის ცხოვრება. ქართულში ეს თხზულება შემონახულია თავისებური რედაქციით. „ქართულ ვერსიაში — წერდა კ. კეკელიძე, — კპროსს ეწოდება „ამბა“, რაც იგივე „აბუ“ არის, ხოლო ბერძნულ რედაქციებში ეს სახელი არის „აბუ-

კირ“. შესაძლებელია „აბუჯირი“ ადვილად გადაკეთდეს „აბუჯურად“ (24, გვ. 168); 4. „აბუჯურა“ შესაძლებელია იყოს დამახინჯება ტერმინისა „აპოკრიფი“ და მასში იგულისხმებოდეს რომელიმე აპოკრიფული თხზულება.

ბ. ინგოროყვას აზრს, რომ „აბუჯურა“ უნდა იყოს „მიქელ საბაწმიდელის მარტვილობა“, მხარი დაუჭირა შ. ნუცუბიძემ (60, გვ. 404 — 405).

„აბუჯურას“ საკითხს სპეციალური გამოკვლევა უძღვნა კ. კეკელიძემ 1960 წელს (39). კ. კეკელიძე საბოლოოდ შეჩერდა იმ აზრზე, რომ „აბუჯურაში“ ნამდვილად უნდა იგულისხმებოდეს „მიქელ საბაწმიდელის მარტვილობა“. ამგვარადვეა გადაჭრილი ეს პრობლემა კ. კეკელიძის „ქართული ლიტერატურის ისტორიის“ უკანასკნელ, 1960 წლის გამოცემაში (23, გვ. 190).

„აბუჯურას“ საკითხს ახლახან სადისერტაციო ნაშრომი უძღვნა ლ. დათიაშვილმა, რომელმაც ასევე გადაჭრით მიიჩნია, რომ „აბუჯურაში“ იგულისხმება „მიქელ საბაწმიდელის მარტვილობა“ (10).

რა საბუთებით შეიძლება ვამტკიცოთ, რომ ექვთიმე ათონელის მიერ ქართულიდან ბერძნულად თარგმნილი „აბუჯურა“ უნდა იყოს „მიქელ საბაწმიდელის მარტვილობა“?

1. ამ აგიოგრაფიული საკითხავის მიხედვით მიქელ საბაწმიდელის მარტვილობის ამბავს საბაწმიდელ ბერებს უყვება თეოდორე აბუჯურა.

2. გიორგი მთაწმიდელი „აბუჯურას“ ექვთიმე ათონელის თარგმანებში ასახელებს „ბალავარიანის“ გვერდით. „მიქელ საბაწმიდელის მარტვილობა“ „ბალავარიანის“ ტიპის თხზულებაა. „ბალავარიანი“ „მიქელ საბაწმიდელის მარტვილობას“ უახლოვდება შემდეგი თვისებებით:

ა. მიქელის „ცდუნების“ ცდის და ბალავარის „ცდუნების“ ცდის რომანული ხასიათი.

ბ. თხრობის იგავ-არაკული ფორმა.

3. „მიქელ საბაწმიდელის მარტვილობა“ ჩვენამდე მოღწეულია ათონის იბერთა მონასტრის X საუკუნის ხელნაწერით (ათონის — 57).

4. „მიქელ საბაწმიდელის მარტვილობა“ ბერძნული ხელნაწერებით ჩვენამდე მოღწეულია ბასილი ემესელის „თეოდორე ედესელის ცხოვრებაში“ ჩართული. „თეოდორე ედესელის ცხოვრების“ უძველესი ბერძნული ხელნაწერი გადაწერილია ათონზე 1023 წელს. იგი წარმოადგენდა ათონის იბერთა მონასტრის კუთვნილებას ახლა ხელნაწერი დაცულია მოსკოვის სახელმწიფო ისტორიულ მუზეუმში №381 (№15).

„მიქელ საბაწმიდელის მარტვილობის“ ქართული ტექსტი პირველად გამოსცა აკად. კ. კეკელიძემ (95, გვ. 165—173). მაშინ გამოცემელმა იგი „თეოდორე ედესელის ცხოვრებაში“ შემავალი ეპიზოდის ექსცერპტად მიიჩნია (95, გვ. XIV — XV).

„მიქელ საბაწმიდელის მარტვილობით“ დაინტერესებული იყო პ. პეტერსი. იგი ჯერ კიდევ 1922 წელს მიიჩნევდა ამ ძეგლს არაბული ენიდან ქართულად თარგმნილად (194). 1930 წელს კი მან სპეციალური გამოკვლევა გამოაქვეყნა: „წამება წმინდა მიქელ საბაწმიდელისა“ (203) და შეეცადა დაემტკიცებინა ამ ძეგლის არაბულიდან მომდინარეობა. თავისი აზრი უკანასკნელად მკვლევარმა დაბეჯითებით გაიმეორა 1950 წელს (195, გვ. 185), პ. პეტერსის აზრი ამ ძეგლის წარმომავლობაზე ევროპულმა მეცნიერებამ გაიზიარა. ასევე გაზიარებულ იქნა ეს მოსაზრება ქართულ მეცნიერებაშიც. თარგმნილ ძეგლად იყო მიჩნეული „მიქელ საბაწმიდელის მარტვილობა“ აკად. ალ. ბარამიძის მიერ (120, გვ. 11; 120ა, გვ. 21). ამ ძეგლის არაბულიდან მომდინარეობის ვერსიას მხარი დაუჭირეს კ. კეკელიძემ (39) და ილ. აბულაძემაც (167, გვ. XXVII).

ბ. ინგოროყვამ კი „მიქელ საბაწმიდელის წამება“ ქართველი ავტორის ორიგინალურ ნაწარმოებად მიიჩნია (18). ამ მოსაზრებას „აბუჯურას“ ქართულ-ბერძნული რედაქციების სპეციალური შესწავლის შემდეგ მხარი დაუჭირა ლ. დათიაშვილმა (10). რას ემყარება ლ. დათიაშვილი, როდესაც „მიქელ საბაწმიდელის მარტვილობას“ ქართველი ავტორის დაწერილ თხზულებად მიიჩნევს?

1. „მიქელ საბაწმიდელის მარტვილობის“ ძველი არაბული რედაქცია ჩვენამდე მოღწეული არ არის. არცა გვაქვს დანამდვილებითი ცნობა, რომ ასეთი რედაქცია არსებობდა.

2. პ. პეტერსის მიერ მოყვანილი საბუთები, რომელთა საფუძველზეც მკვლევარი ვარაუდობდა, რომ ეს თხზულება არაბულიდანაა თარგმნილი, არადაპარწმუნებელია (11, გვ. 170 — 180; 10, გვ. 96 — 120).

3. ჯერ კიდევ ბ. ინგოროყვას ჰქონდა აღნიშნული, რომ თხზულების მე-9 თავში საუბარია 12 საქრისტიანო ქვეყანაზე, რომლებშიც მოციქულებმა გაავრცელეს ქრისტიანობა და ამ ქვეყანათა შორის დასახელებულია აფხაზეთი. ამ ეპიზოდში აშკარა უნდა იყოს ქართული ავტორის ხელი (18), მით უფრო, რომ ეს თავი საზოგადოდ არ გვხვდება „თეოდორე ედესელის ცხოვრების“ ბერძნულ ტექსტში ჩართულ მიქელ საბაწმიდელის თავგადასავალში.

4. „მიქელ საბაწმიდელის მარტვილობის“ ქართული რედაქცია უაღრესად პოეტური ძეგლია. მისი იშვიათი პოეტურობა გამოსჭვი-

ვის ანტიოგეზებისა და ალიტერაციების ოსტატურ გამოყენებასა და სიუზვეში. „მიქელ საბაწმიდელის მარტვილობაში“ რამდენიმე ადგილი ლექსადაა გაწყობილი ამ ტექსტის პირველივე, 1903 წლის გამოცემაში (102). 1930 წელს პ. პეტერსმა შენიშნა ამ თხზულებაში მუსიკალობა, რითმოვანი ალიტერაციები და ანტიოგეზები. 1934 წელს პ. ინგოროყვა მიუთითებდა, რომ „აბუკურა“ პოეტური ნაწარმოებია (იხ. 16, გვ. 703). „მიქელ საბაწმიდელის წამების“ დასაწყისი ლექსად გააწყო და გამოაქვეყნა პანტეღეიმონ ბერაძემ (103, გვ. 350—351). შემდგომში პ. ინგოროყვამ ამ თხზულებაში დაინახა ძველი ქართული ლექსის თავისებური სახეობა „სილაბური უკვეთელი ლექსი ტაეობრივი რიტმიკით“ (16, გვ. 702—707). მიუხედავად იმისა, რომ „მიქელ საბაწმიდელის მარტვილობა“ თავიდან ბოლომდე ერთი გარკვეული საზომით დაწერილ ლექსად არა ჩანს, მაინც ფაქტია, რომ იგი პოეტურად გამართული ძეგლია და მისთვის დამახასიათებელია ლექსის მრავალი კომპონენტი. ასეთი მაღალმხატვრული ღირებულების პოეტური ძეგლი უფრო საფიქრებელია ორიგინალურად, ქართულ ენაზე შექმნილიყო, ვიდრე თარგმანს წარმოადგენდეს<sup>1</sup>.

გიორგი მთაწმიდელის ცნობის თანახმად „აბუკურა“ ექვთიმე ათონელმა თარგმნა ქართულიდან ბერძნულ ენაზე. ბერძნულ ენაზე დღეისთვის დამოუკიდებელი სახით „მიქელ საბაწმიდელის მარტვილობა“ შემონახული არ არის. მისი ბერძნული ტექსტი ჩართულია ბასილი ემესელის „თეოდორე ედესელის ცხოვრებაში“. კ. კეკელიძის აზრით, „თეოდორე ედესელის ცხოვრება“, მასში შეტანილი მიქელის წამების ამბავითურთ, დაწერილია ბერძნულ ენაზე ბასილი ემესელის მიერ დაახლოებით IX საუკუნის 60-იან წლებში. ექვთიმეს კი, მართალია, ქართულიდან ბერძნულად უთარგმნია მიქელ საბაწმიდელის მარტვილობა „აბუკურას“ სახელით ბიზანტიური აგიოლოგიისა და ლიტურგიკულ-კალენდარული პრაქტიკის ხარვეზების ამოვსების მიზნით (39, გვ. 31), მაგრამ ექვთიმეს თარგმანის კვალი დღეისათვის ბერძნულ მწერლობაში არა ჩანს.

სხვა თვალსაზრისია გატარებული ამ საკითხზე ლ. დათიაშვილის ნაშრომში. ავტორის აზრით, „მიქელ საბაწმიდელის მარტვილობის“ ეპიზოდი გვიანდელი ჩანართია „თეოდორე ედესელის ცხოვრებაში“.

<sup>1</sup> ლ. დათიაშვილის აზრით, ამ ძეგლის ავტორი შესაძლებელია იყოს IX საუკუნის ქართველი მწერალი ბასილი საბაწმიდელი, ავტორი პიმნოგრაფიული ძეგლის „მამისა საბას დასდებელნი“ (11, გვ. 189—193; 10, გვ. 133—144).

ეს ბერძნული ტექსტი კი მომდინარეობს „მიქელ საბაწმიდელის მარტვილობის“ ქართული რედაქციიდან და იგი ბერძნულად ექვთიმეს მიერაა თარგმნილი. უნდა ვივარაუდოთ, რომ ექვთიმეს მიერ თარგმნილი ტექსტი გარკვეული რედაქციული შესწორებებით არის შემდგომში ჩართული „თეოდორე ედესელის ცხოვრებაში“. ლ. დათიაშვილი ამ მოსაზრების დასაბუთებას ცდილობს შემდეგი არგუმენტით: 1. ტექსტოლოგიური თვალსაზრისით ბერძნული ტექსტი ძალიან ახლოს დგას ქართულ თხზულებასთან. ეს საიხლოვე იმდენად თვალსაჩინოა, რომ ბერძნული ტექსტის ქართულზე დამოკიდებულებას მიუთითებს. 2. „მიქელ საბაწმიდელის მარტვილობის“ ამბავი „თეოდორე ედესელის ცხოვრებაში“ რომ აშკარად ჩანართია იქიდანაც ჩანს, რომ იმისათვის, რომ მიქელის წამება თეოდორე ედესელის პიროვნებასთან დაეკავშირებინა, ავტორს ზოგიერთი ანაქრონიზმი დაუშვია (10, გვ. 152—216).

## II. ორიგინალური ქართული თხზულებანი ბიზანტიურ გვარლობაში

ქართველებს საკუთარი ქართული ორიგინალური აგიოგრაფიული ძეგლები უთარგმნიათ ბერძნულად.

XI საუკუნეში ქართულ ენაზე დაიწერა ორი უაღრესად საინტერესო აგიოგრაფიული ძეგლი: გიორგი მთაწმიდელის „იოანეს და ექვთიმეს ცხოვრება“ და გიორგი მცირეს „გიორგი მთაწმიდელის ცხოვრება“. ეს ორი ძეგლი ქართული ლიტერატურის ისტორიაში პირველხარისხისაა არა მხოლოდ მათი მხატვრული თავისებურებებით: ბრწყინვალე სალიტერატურო ქართული ენით, დახვეწილი ლიტერატურული სტილით, კომპოზიციური ორიგინალობით, მხატვრული აქსესუარით, არამედ მათში დასმული პრობლემების მნიშვნელობით: ორივე ძეგლში აღწერილია ქართული კულტურულ-ლიტერატურული ცხოვრების ზენიტი, დახასიათებულია ქართული ეკლესიისა და ლიტერატურის ორი დიდი მოღვაწე, დასმულია ქართულ-ბერძნული ლიტერატურული ურთიერთობის პრობლემატური საკითხები, ფაქტობრივად დადასტურებული ქართული კულტურის დამსახურება ბერძნულის მიმართ. სწორედ ეს ძეგლები უთარგმნიათ ქართველებს ბერძნულ ენაზე. მათი შეტანა ბერძნულ ლიტერატურაში, პირველ რიგში, ქართული ლიტერატურისა და კულტურისათვის იყო საჭირო და აუცილებელი, რამდენადაც ამ ძეგლებში დოკუმენტურადაა საუ-